

Girona, 1939: la memòria opaca

Text > JOAQUIM NADAL I FARRERAS, director de l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural - CERCA, Universitat de Girona

No és gens estrany que hi hagi pocs testimonis de la vida de la ciutat entre els mesos de gener i febrer de 1939. Sembla com si fos una etapa dominada per un forat negre. Els mitjans de comunicació escrits van emmudir; *Front*, l'òrgan del PSU, va deixar de sortir el 24 de gener de 1939. Per la seva banda, *L'Autonomista*, el diari dels Rahola, va deixar de sortir el 25 de gener de 1939. Girona va estar sense diaris durant dos mesos i vint-i-dos dies, fins que va sortir el primer

número d'*El Pirineo*, el 17 d'abril. A final de gener només ressonaven les proclames enardides i patètiques de Negrín, des de Ràdio Girona, instant la població a la resistència.

Ha costat molt obrir esclatxes de claror en aquest forat negre. Amb el temps s'han anat dissipant les pors, els temors acumulats durant dècades de repressió i de silencis. El silenci com a cautela i el silenci com a complicitat, dues cares d'un mateix problema: l'impacte en la societat gironina de la implantació de la dictadura franquis-

ta. I ha costat molt desfer la teranyina de fils encreuats que durant tot aquest temps ha consolidat una memòria esbiaixada. No es tracta, és clar, de cap mecanisme de substitució; es tracta de vincular les memòries subjectives i selectives amb la història, l'anàlisi dels fets i la voluntat de treure l'entrellat d'una etapa complexa i convulsa, marcada per les violències successives i el trencament reiterat de l'ordre democràtic.

Girona havia estat gairebé durant tota la guerra una ciutat allunyada del front, castigada per un bombardeig mortífer el 20 d'abril de 1938 i sotmesa de manera progressiva a les privacions derivades de l'escassetat de queviures. Les lleves successives l'anaven buidant d'homes joves i no tan joves. Cada cop es rebien més ajuts de la solidaritat internacional, dels quàquers, de l'ajut suís a la República, i cada cop arribaven més expedicions de refugiats, infants, joves i grans que es distribuïen en alguns casos en antics convents o en cases de colònies. Santa Afra, les Carmelites, les Caputxines, les Adoratius, les Butinyanes, el Col·legi Sagrada Família van acollir, entre tots, més de dos milers de refugiats en establiments que havien canviat de nom i que en alguns casos havien estat batejats amb la nomenclatura revolucionària.

El Nadal de 1938 va passar de forma inadvertida, glacial, pla, anodí, sense cap concessió, i només passada la setmana dels Reis es va mostrar un punt de tendresa amb la Festa del Nen, que provava de compensar la penúria i la manca de detalls amb els infants de la ciutat. Hi havia poc per recordar i menys per explicar i evocar. La memòria va quedar eixuta durant dècades.

>> Dones i nens tornant a casa després d'un bombardeig sobre Girona, l'any 1939.

Foto: AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI. FONS L'ABANS DE GIRONA (CAMPÚA).

Uns bombardeigs mortífers

La situació va empitjorar a final de gener i es van repetir els bombardeigs mortífers: 26 i 27 de gener, vuit morts; 29 de gener, quinze morts; 1 de febrer, quatre morts. El diumenge 29 de gener un obús de l'aviació italiana va caure al teulat de la Catedral, hi va obrir un gran esvoranc i es va estavellar, sense explotar, sembla, al paviment de la nau. Encara ara si alcem la vista i sotgem la primera crugia de la nau única després de la capçalera, al costat nord, hi identifiquem una taca de pedra més clara, que es correspon amb la reconstrucció de la volta.

Pel que fa a l'Ajuntament, el dia 25 de gener l'alcalde Pere Cerezo ja havia abandonat la ciutat, i el 28 de gener, que era un dissabte, la Comissió Permanent es va constituir i en va nomenar alcalde Joan Ballesta, del PSUC, que no va abandonar la ciutat fins al mateix dia 4 de febrer, també dissabte, poc temps abans de l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat: va durar una setmana escassa.

Tres dies abans, el 22 de gener, Josep Pous i Pagès i Carles Riba, president i vicepresident de la Institució de les Lletres Catalanes, s'instal·laren a la seu de la Comissaria de la Generalitat. L'endemà, el 23, arribà a Girona Antoni Rovira i Virgili. Els testimonis abundants que he recollit en el llibre *Girona 1939: porta de l'exili* (Barcelona, L'Avenç, 2021), posen de manifest l'apilonament, la congestió, el caos; la imatge d'una ciutat sacsejada per una allau imparable. Es menja com es pot i es dorm en els llocs més inversemblants: a les escales de la Catedral, sota les voltes, al Teatre Municipal, al Saló de Sessions, a la Devesa; als carrers, a les places, als ponts. La ciutat és un formiguer inquiet. El doctor Laureà Dalmau, Miquel Santaló i Carles Rahola, com molts d'altres, acullen dirigents d'ERC a casa seva, amics i coneguts. A casa del doctor Dalmau hi dormen, entre d'altres, el diputat Soler i Pla i la seva família, i l'esposa i un fill d'Antoni Rovira i Virgili; aquest i la seva filla es queden a dormir al Saló de Sessions de l'Ajuntament la nit del 24 de gener, un dimarts.

Rahola, amb la casa plena

A casa de Carles Rahola no hi cap ningú més. Ho acredita Domènec Guansé

>> *El solar de les Bernardes després de tres anys de guerra.* (Foto: MINISTERIO DE CULTURA Y DEPORTE. CENTRO DOCUMENTAL DE LA MEMORIA HISTÓRICA - ALBERT LOUIS DESCHAMPS.)

en una conversa amb Xavier Benguerel al pont de Pedra. Guansé hi ha anat cercant refugi i amb la voluntat d'excusar-se pel llibre de combat *Per Catalunya! Contra una antologia escolar* (Barcelona, Biblioteca Catalana d'autors independents, 1934), que havia dedicat a demolir l'*Antologia de prosistes i poetes catalans* que Rahola havia publicat l'any abans a Dalmau Carles Pla de Girona (1933). Benguerel li pregunta a Guansé: «T'ha perdonat?». Guansé li respon: «Ni se n'ha parlat, de l'article. Val més que no hi pugis. Cada visita li costa un trastorn. Té la casa farcida de parents i amics».

Ho confirmen Agustí Cabruja a *Homes de la meva terra* (Girona, Diputació de Girona, 2002) i Conxita Ventosa a *Temps de guerra (diari íntim, 1938-1939)* (Barcelona, Ketres, 1980). Conxita Ventosa, filla de Joan Ventosa i Roig de Vilanova, arriba amb la seva família a Girona el 23 de gener; passen per Correus i un amic del seu pare els diu que no hi ha lloc; van a casa de Miquel Santaló i tampoc: aquí s'assabenten que s'hi allotgen els Aiguader i els Escofet de Vilanova (Antoni Escofet i Pascual, alcalde de Vilanova). Són els Santaló que els aconsegueixen un racó a casa de Carles Rahola: «Ens han preparat una habitació amb dos llits i

encara n'arreglen una altra per als pares». Conxita Ventosa esmenta l'esposa de Rahola, les dues filles, el net: «L'avi, Carles Rahola, ens porta el seu net i el deixa al costat del meu sobre el llit... Ell comenta: quin quadre! Pensar que algú pugui estar d'acord amb gent que consenten bombardeigs que poden matar criatures!». Cabruja explica que el domicili de Rahola a la ronda de Ferran Puig «era ple de gent, sobretot, d'escriptors i periodistes de fora». Entre d'altres, hi troba Francesc Pujols i el gendre de Rahola, Lluís Franquesa. Cabruja havia quedat per marxar amb Emili Vigo, el farmacèutic Ribas i el metge Bonet.

L'entrada dels franquistes

L'arribada de les tropes franquistes a Girona el 4 de febrer trobà la ciutat morta, exhausta, fumejant. Els testimonis que ens n'han arribat són limitats. Destil·len sentiments contraposats: la por, d'una banda; l'alleujament, de l'altra. L'eufòria alliberadora per a uns, la derrota i l'ensorrament del somni republicà per als altres. Maria del Tura Roura i Castanyer ens transmet l'eufòria: la recuperació del culte, el retrobament dels amics, la sortida al carrer del senyor Pere Llozas, el virolai a la Catedral el dissabte

4 de febrer a la tarda. Enric Mirambell ens en fa una crònica més pausada, escrita molts anys més tard, però no ens estalvia l'aspecte desolador de la ciutat, les fàbriques i els comerços incendiats, les cases afectades pels bombardeigs, el temor del retorn a Girona des de Quart. Assumpció Nicolazzi, en conversa amb J. V. Gay a *El Peninsular (1855-2003): Memòria d'un hotel de Girona* (Girona, Palahí, 2002) ens transmet un record directíssim: els darrers dies de la guerra es va intentar incendiar l'Hotel Peninsular, però el fet que hi hagués equips de transmissions ho va impedir. És també el testimoni de Joan Pacheco a *Demà tindrem sort: La història de Joan Pacheco, un nen a l'exili*, de Núria Martí Constans (Girona, Editorial Curbet, 2018), un infant que marxa a l'exili i que descriu els incendis, la destrucció, la política de terra cremada. Podem incloure també aquí el testimoni de Josep Pradas Puig, que al costat del seu avi i de Líster va veure com esclataven primer el pont de la Barca i després el pont de l'Aigua, amb la incredulitat de l'avi i la indignació del general per l'expressió d'estupefacció de l'avi Pradas, que li havia dit: «Què esteu fent?».

La crònica que ens han deixat l'autora o les autores de la *Breve historia de la vida del Instituto de las religiosas hijas de San José durante el tiempo del dominio rojo, 1936-1939* (Barcelona, 1941) té un interès especial per diversos motius. En primer lloc, perquè explica les interioritats de la relació entre la comunitat i els comandaments dels comitès, la negociació per salvar de les flames la capella i la cripta, i l'acord per establir que les monges mateixes es fessin càrrec del servei als refugiats, l'atenció als infants i l'alimentació dels aollits a les dependències del convent. En segon lloc, perquè és un testimoni de l'arribada de les tropes italianes al convent i l'alleujament explícit davant la constatació que en aquell punt no hi havia cap contingent de tropes mores! Així s'estalviaven el risc de la mala fama que les precedia quant a malifetes. La represa del culte, les relacions amb el bisbe Cartañà, les misses del diumenge 5 de febrer, les celebracions a les escales de la Catedral, la lenta represa de la vida de la comunitat.

La tria d'alguns d'aquests testimonis ens porta directament a la desolació màxima que he subratllat en el meu lli-

bre: l'afusellament de Carles Rahola el dia 15 de març de 1939. Si algú tenia algun dubte sobre el caire que agafarien les coses, les celebracions i els himnes del 5 de febrer en el terreny simbòlic, d'una banda, i l'execució de Rahola en el terreny dramàtic i concret, de l'altra, segellarien dècades de silenci, de memòria enterrada, d'opacitat absoluta. Rahola i cinc-cents catorze més al seu costat. El fil que ens condueix de la generositat acollidora de Rahola a la seva execució en poc temps posa de manifest l'enorme fragilitat dels moments històrics i la seva mutació.

Honors per als morts de Franco

Els morts franquistes reberen de manera immediata tots els honors i es van erigir monuments amb els seus noms. Els morts republicans s'havien de plorar clandestinament. La ciutat trigaria a expiar la ignomínia. De fet, en la tria a cada moment de les explicacions hi ha la demostració que no és ben bé el mateix la memòria que la història. És la distància entre els fets i les percepcions, les interpretacions.

A poc a poc anem posant peces que omplen el buit de memòria dels mesos de desolació i devastació i tot el que vindria després. Els dies que van transcórrer entre el 22 de gener de 1939, quan van arribar a Girona els primers intel·lectuals emparats per la Generalitat, i el 4 de febrer, quan ja no hi quedava ningú dels que havien triat la ciutat com a etapa i com a refugi, marquen el moment àlgid dels testimonis de persones de fora de Girona

que aixequen acta en cartes, dietaris, memòries, novel·les, articles o conferències sobre l'efervescència viscuda en molt pocs dies a Girona abans de l'ensulsiada definitiva.

L'exili va esdevenir inevitable i els camins dels que havien passat per Girona es van bifurcar en moltes direccions. Només la mort supera l'esquinçament dolorós d'haver d'abandonar família, amics i feina, pàtria i ciutat. El retorn progressiu d'alguns marca un punt d'inflexió que no esborra l'efecte devastador de l'exili interior d'aquells que no han marxat, però que no poden refer les seves vides personals i professionals.

Si Carles Rahola és l'estigma que ens interpel·la, Miquel de Palol és el testimoni dolorós d'una vida que llangueix a la ciutat i aixeca acta de la seva desolació interior.

I encara una darrera reflexió. A França, a cada poble, per més petit que sigui, hi ha un monument que honora els morts en defensa de les llibertats a la Primera Guerra Mundial i a la Segona. La resistència primer i la derrota del feixisme després són la massa que consolida de manera homogènia una constància memorial bastida entorn dels valors republicans i de la democràcia.

A Espanya, i naturalment a Catalunya, l'anticipació de la Guerra Civil espanyola exonera Espanya de la Segona Guerra Mundial i en la seva pretesa neutralitat fonamentada en la bel·ligerància feixista dels anys de la Guerra Civil marca la fractura de la memòria que encara ara s'ha de soldar i saldar.

>> Soldats apagant un foc a la Casa Boué de Girona, 4 de febrer de 1939.

(Foto: BIBLIOTECA NACIONAL DE ESPAÑA. FOTO CIFRA.)